

ALEXANDR BRUMMER

VÝKLAD ŽIVOTA A DÍLA KARLA HAVLÍČKA V TEXTECH SOCIOLOGA EMANUELA CHALUPNÉHO JAKO SOUČÁST FENOMÉNU HAVLÍČKOVA „DRUHÉHO ŽIVOTA“¹

Symptomatickým rysem díla Emanuela Chalupného (1879–1958),² Masarykova žáka, jednoho ze zakladatelů české sociologie a autora několikalidlného systému sociologie, byl široký záběr problémů, jimž se poměrně promiskuitně a leckdy s dávkou diletantismu věnoval. Jednalo se především o „národní charakterologii“, v níž navazoval na obdobné pokusy W. Wundta (1832–1920), L. Gumplowicze (1838–1909) či G. Le Bona (1841–1931). Na základě rozboru přírodních podmínek, dějin a jazyka českého národa se Chalupný pokoušel definovat „českou národní povahu“ jako soubor specifických vlastností, z nichž největší váhu přikládal „anticipaci“ a na základě tendence ke geografickému determinismu definovanému „horalství“. V prvně jmenované charakteristice spatřoval schopnost rychlého a efektivního přizpůsobení se novým podmínkám (reformace již v 15. století) a následné podání výjimečného výkonu. Negativní stránkou

¹ Text je upravenou kapitolou diplomové práce *Dějiny v díle sociologa Emanuela Chalupného. Výklad na půdorysu Masarykovy filosofie českých dějin* obhajované na HÚ FF MU v Brně (2007).

² Základní biografické údaje viz Z u m r , J.: *Život a dílo Emanuela Chalupného*. In.: Z u m r , J. (ed.): Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Praha 1999, s. 13–21; M o j ž í š , V.: *Osobnost Emanuela Chalupného, sociologa a kritika společnosti I*. Rigorózní práce FF MU. Brno 1990, s. 18–51; K a b e š , J.: *Emanuel Chalupný*. Sociologický časopis 4, 1968, s. 390–391; K a d l e c , V.: *K dílu sociologa Emanuela Chalupného*. Sociologický časopis 4, 1968, s. 658–664; G a b r i e l , J. (red.): *Slovník českých filosofů*. Brno 1998, s. 216–217; R e i c h , E. – Š í m a , J. – T e l š t í k , R. (eds.): *Šedesát let Emanuela Chalupného. Sborník vzpomínek*. Praha 1940; K u č e r a , M.: *Poznámka o politické aktivitě Emanuela Chalupného před rokem 1918*. In: H a r n a , J. (ed.): *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století VIII*. Praha 2000, s. 265–277; K n o t k o v á , V.: *Emanuel Chalupný – žurnalista, politik a vědec. Volby a boje českého nezávislého intelektuála na sklonku dlouhého 19. století*. Diplomová práce FF UK. Praha 2004; B l á h a , I. A.: *Osobnost a dílo E. Chalupného*. Sociologická revue 10, 1939, s. 143–155; *O vědeckém a filosofickém díle E. Chalupného*. Praha 1938; C h a l u p n ý , E.: *Vynucený kus životopisu*. Přehled VIII, 1. 4. – 24. 6. 1910, s. 506–508, 524–526, 555–558, 642–646, 692–693, 709–710; Chalupného bibliografie viz Z u m r , J. (ed.): *Emanuel Chalupný*, s. 273–329.

těž vlastnosti pak byla podle Chalupného neschopnost v činnosti po výbušném nástupu vytrvat.³ V případě druhé vlastnosti, která Chalupnému vyplývala z relativně vysoké nadmořské výšky Čech, se nechal inspirovat německým geografem a etnografem F. Ratzelem (1844–1904), od kterého přejal pojem „horalství“. Horalští Češi vykazují dobré výsledky v obraně a naopak špatné v útoku. Na rozdíl od národů žijících v rovinách jsou politicky nejednotní (moravský a slovenský separatismus), silně se u nich projevuje náboženský cit, láska ke svobodě, nejsou schopni jednotného útoku, dobytí či podmanění cizího území, bojovat dokáží jen v sebeobraně.⁴

S teorií „horalství“ byla u Chalupného bezprostředně spjata koncepce „jihočešství“ jako jedna z regionálních variant české národní povahy. V tomto případě inspiraci čerpal z představ spisovatele J. Holečka (1853–1929).⁵ Z relativně vyšší nadmořské výšky jižních Čech (vyšší stupeň „horalství“), s níž je spojen chlad, drsnost a menší úrodnost půdy, Chalupný vyvozoval vlastnosti místního lidu.⁶ Jihočeské vlastnosti přitom považoval za „nejčeštější“: „Ony vlastnosti, které jsme shora poznali jakožto skupinu českých národních vlastností, vzniklých působením prostředí podhorského, naskytují se proto u Čechů jižních měrou zvýšenou.“⁷ „Typ jihočeský kloní se značně k dumavosti, hloubavosti, mystice, v praxi k vášnivě energii; nepostrádá české vnímavosti pro rozmanité vlivy, ale tíhne, nejvíce z typů českých k prostotě a velkým liniím, jsa tak nejbližší typu slovensko-moravskému...“⁸ Za typicky jihočeské vlastnosti považoval samostatnost, svéráznost a následné narážení na nepochopení ve svém okolí, skromnost, nezištnost, „bezděčný altruismus“: neschopnost těžit z výsledků své práce. Jihočechy považoval za „malý národ uvnitř jiného malého národa“.⁹ Závažný znak jihočeské povahy spatřoval v religiozitě plynoucí z drsného („horského“) prostředí, vedoucí k tomu, že Jihočechové mají zájem spíše než o hmotné statky o vlastní nitro.¹⁰ Typickým projevem jihočeské povahy bylo Chalupnému husitství.

Chalupný byl přesvědčen o vědecké uchopitelnosti této problematiky a svoje závěry na tomto poli považoval za objektivní. Dnes se úvahy vedené tímto směrem zdají být překonány: je na ně nahlíženo spíše jako na projev z nacionalismu plynoucí stereotypie. M. Havelka rozdělil přístupy k problematice národních povah na psychologizující, které vycházejí z analogie osobnost-národ, operují s neurčitým pojmem národní povahy a mají tendenci k vytváření stereotypů,

³ C h a l u p n ý , E.: *Národní povaha česká*. Praha 1907, s. 12–32.

⁴ T ý ž : *Národní filosofie československá I. Národní povaha*. Praha 1935, s. 123–132.

⁵ Srov. H o l e č e k , J.: *Husův kraj a lid*. In: Mistr Jan Hus v památkách českého lidu. Praha 1915, s. 59–79; B l a ž í č e k , P.: *Epičnost a naivita Holečkových našich*. Praha 1992.

⁶ C h a l u p n ý , E.: *Úkol českého národa*. Praha 1910, s. 64–65.

⁷ T ý ž : *Havlíčková osobnost, její ovzduší a kořeny*. Praha 1916, s. 69–70.

⁸ T ý ž : *Národní povaha česká*. Praha 1907, s. 43–44.

⁹ T ý ž : *Národní povaha jihočeská*. České Budějovice 1926, s. 4–8.

¹⁰ Tamtéž, s. 3–4.

a na sociologicko-kulturologické zkoumající mentality konkrétních profesních, náboženských a dalších skupin. Chalupného je takto třeba zařadit k první, z vědeckého hlediska neperspektivní skupině.¹¹ Do stejných mezí Chalupného výklady vykázal i P. Rákos („spekulace“, „manipulace“, „komedie plná omylů“, účelovost).¹²

S pokusy o zodpovězení otázky „jací jsme?“ souvisela i snaha po formulaci „národního úkolu“, smyslu národního bytí ve spisku *Úkol českého národa* (1910), a to jednak po vzoru Masarykovy *České otázky* (1895), jednak v opozici proti ní. Trvalou součástí dějin českého národa byl podle Chalupného boj o přežití, který měl v souladu s národním charakterem vždy důsledně obranný charakter. Podle Chalupného je český národ společně se Slováky středně velkým národem, tudíž není třeba vytvářet „morálku malého národa“ a už vůbec není nutné strachovat se o jeho přežití. Chalupný nesouhlasil s koncepcí národního ideálu „smyslu“, jak se po něm tázal H. G. Schauer (1862–1892), jemuž svými spisy z poloviny 90. let 19. století odpovídal Masaryk. Směřuje podle něj k mylné představě o „vyvoleném národě“. Chalupného popouzel Schauerův pesimismus, pochybnosti, které byly podle Chalupného nepřípustné, „slabošské“. Hlavním úkolem národa je přežít, v českém případě ustát tlak sousedních Němců, jimž Češi tvoří hráz v postupu na východ. Tento vztah však považoval za výhodu: český charakter byl v jeho důsledku dobře doplněn německými vlastnostmi, což bylo pro Chalupného řešením „české otázky“: spojit český, slovanský charakter s německým, vytvořit syntézu, která se vyvaruje nedostatků obou stran.¹³

Ideologický akt formulace „národního úkolu“ odkazuje k další významové vrstvě Chalupného textů. Tou byla politika a s ní související vztah k Masarykovi. V prvním desetiletí 20. století Chalupný prodělal vývoj od Masarykova stoupence, spolustraníka a redaktora realistického Času až k jeho rozhodnému odpůrci a kritikovi, a to především na stránkách původně realistické revue *Přehled*, který se pod jeho vedením profiloval jako mladočeský, což obnášelo především nacionalističtější orientaci.¹⁴ Chalupného charakterologické a národně programové texty vznikaly právě v období jeho secese od Masarykova realismu, a proto i v opozici proti jeho herderovské humanitní teorii, která byla filosoficko-historickým základem Masarykova politického programu.¹⁵ Měly být teoretickou protiváhou

¹¹ H a v e l k a , M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha 2001, s. 41–42.

¹² R á k o s , P.: *Národní povaha naše a těch druhých. Sebeklamy a předsudky jako dějnotvorná síla*. Bratislava 2001, s. 61–67.

¹³ C h a l u p n ý , E.: *Úkol českého národa*. Praha 1910, s. 16–20, 31–39, 40–49, 58–61.

¹⁴ S r o v . K u č e r a , M.: *Herbenova aféra 1905. (K zákulisí reorganizace strany realistů)*. In: Harna, J. (ed.): *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století III*. Praha 1995, s. 23–53; T ý ž : *Poznámka o politické aktivitě Emanuela Chalupného před rokem 1918*. In: H a r n a , J. (ed.): *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století VIII*. Praha 2000, s. 265–277; T ý ž : *Vnitřní opozice v České straně lidové (Revue Přehled 1902–1906)*. In: Harna, J. (ed.): *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století V*. Praha 1997, s. 25–70.

¹⁵ Masaryk, byť odpůrce „upřilíšněného historismu“, budoval zásady konkrétní politiky na historických základech, které vyjádřil ve spisech z let 1895–1896 (*Česká otázka. Snahy a tužby*

realismu, někdy se hovoří o Chalupného „antičeské otázce“. Odlišná interpretace národní minulosti tak byla politickým útokem. Po vzniku samostatného Československa prošel Chalupného vztah k Masarykovi a hodnocení jeho významu výraznou kvalitativní proměnou. Kromě řady oslavných masarykovských článků¹⁶ Chalupný označil Masaryka za dovršitele a praktického realizátora českého národního programu formulovaného Jungmannem, Havlíčkem a Tyršem.¹⁷

Dalším polem působnosti Chalupného byly národní dějiny. Jeho historické spisy jsou pozoruhodné z několika důvodů. Kromě zmíněného politického podtextu mají zajímavý rozměr metodologický: jsou v nich aplikovány koncepte národní povahy, resp. rysy národní povahy jsou demonstrovány na příkladech života a díla „národních velikánů“. Výsledkem je kombinace přístupu dynamického, historického a statického, sociologického. Chalupný zaměřil svoji pozornost především na „slavná období“ národních dějin, na husitství a národní obrození. Je autorem řady článků i celých spisů o J. Jungmannovi, J. Holečkovi, J. V. Sládkovi či Žižkovi, avšak nejvíce pozornosti věnoval výkladu života a díla Karla Havlíčka.¹⁸

---

národního obrození; Jan Hus. Naše obrození a naše reformace; Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení). Práce tvořily jeden celek a, přestože později doplněny a částečně revidovány v *Rusku a Evropě* (1913), *Nové Evropě* (1920) a *Světové revoluci* (1925), byly základem Masarykovy české dějinné filosofie, která reagovala na soudobý nacionalismus, liberalismus i tzv. krizi moderního člověka. Jejím prostřednictvím zamýšlel dát české politice a národnímu bytí vůbec hlubší filosofický základ. Pevný bod Masaryk spatřoval především v náboženství, které měl tendenci směřovat s mravností vůbec. V evropských dějinách viděl spor principu katolictví (starý svět, absolutismus, autorita) a protestantství (demokracie, svoboda jednotlivce a myšlení). Odtud důraz na Husa a „naši reformaci“. Za smysl českých dějin označoval prosazování nábožensky pojaté humanity, kterou chápal jako specifický příspěvek českých dějin lidstvu a kterou stavěl výše nacionalismu. Jejím zdrojem bylo reformační, demokratické husitství, od něhož mostem tvořeným Jednotou bratrskou humanita přešla do epochy národního obrození, jehož představitelé vědomě pokračovali v Husově díle. Svoje teze Masaryk dokladoval výkladem vybraných osobností českých dějin od Husa po Palackého. Z této plejády „klíčových osobností“ však v rozporu se starší tradicí vyňal J. Jungmanna jako představitele „indiferentního liberalismu“, v Masarykově dikci nemravnosti. Naopak velký důraz kladl na K. Havlíčka jako na principiálního odpůrce neplodného radikalismu, revoluce, nábožensky založenou a mravně vzornou osobnost. V duchu vývoje humanitní ideje jej prezentoval jako předchůdce svého realismu, nikoli jako dědice osvícenství a nositele dobového liberalismu a nacionalismu. Jako dovršitele a praktického realizátora zásad vyplývajících z tohoto „odkazu národních dějin“ (antiklerikalismus, odmítní revoluce a přílišného radikalismu, demokratismu, „drobná každodenní práce...“) postavil sebe. Účelově vybrané a svérázným způsobem interpretované kapitoly z národních dějin Masaryk použil jako legitimizační základ svých politických představ, národního programu a „smyslu“ dějin. Historie mu byla argumentem pro současnost (Srov. např. G a b r i e l , J. (red.): *Česká filosofie ve 20. století. Směry, osobnosti, problémy I*, Brno 1995, s. 8–21; H a v e l k a , M.: c. d., s. 79–87; P o p e l o v á , J.: *Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice dění a bytí*. Praha 1947, s. 105–198).

¹⁶ C h a l u p n ý , E.: *Masaryk jako sociolog*. Praha 1937.

¹⁷ T ý ž : *Přední tvůrčové národního programu. Jungmann, Havlíček, Tyrš, Masaryk*. Praha 1921.

¹⁸ Srov. B r a b e c , J.: *Emanuel Chalupný, literární historik a kritik*. In: Zumr, J. (ed.): *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*. Praha 1999, s. 173–192.

V roce 1908 byl vydán jeho *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*, který se, výrazně doplněný, podruhé objevil o více než dvacet let později pod názvem *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*.

Při analýze Havlíčkova života a díla Chalupný požadoval vycházet především z vnějších vlivů, přírodních i společenských, působících na jeho osobnost. Teprve na základě jejich znalosti lze podle Chalupného přistoupit k analýze jeho textů. Nestáčí zůstat u výkladu názorů, je třeba zohledňovat psychologické aspekty. Povahu považoval základ veškeré lidské činnosti: ona přejímá vnější vlivy a vytváří z nich nový celek. Na druhou stranu však upozorňoval na meze psychologismu: povaha vytváří předpoklady, které by se však bez působení vnějších okolností nemohly rozvinout.¹⁹ Za základní vlastnosti Havlíčkovy povahy, za klíčový zdroj jeho jednání Chalupný považoval „ambivalentnost“ (rozum-cit, serióznost-humor ...) a „opozičnost“ (tíhnutí k opaku běžného mínění, např. kritika Tylovy sentimentální literární tvorby), kterou spojoval s husitstvím („Havlíček je typ českého vzdoru, přímý potomek Husitů“). Považoval ji také za hlavní zdroj jeho popularity a v neposlední řadě za psychologickou příčinu četných Havlíčkových polemik a jeho tíhnutí k žurnalistice vůbec.²⁰

S originálním výkladem Chalupný přišel v souvislosti s nacionalismem, který podle něj u Havlíčka a v českém obrození vůbec substituoval náboženství.²¹ Na Havlíčkovi cenil jeho „sociologické myšlení“, schopnost chápat funkčnost náboženství směrem ke společnosti i jednotlivci. Havlíček byl přesvědčen o niternosti náboženství, proto u něj navenek bylo nahrazeno nacionalismem.²² Za klíčový Havlíčkův přínos Chalupný považoval jeho modernizaci českého nacionalismu, postavení dosud „nezralého“ národního hnutí na reálné základy kupříkladu explicitním odmítnutím neurčitěho slovanství v článku *Slovan a Čech* (1846). Nacionalismus byl podle Chalupného polem, kde se nejvíce projevovala Havlíčkova vrozená citovost a kde byla nejméně korigována druhou základní složkou jeho osobnosti, racionalismem. Nacionalismus byl neodmyslitelnou složkou Havlíčkovy osobnosti a díla, o národě nikdy nepochyboval a národnost, na rozdíl od náboženství, považoval za záležitost veřejnou. Nezakládal ji však na humanitě, nýbrž na „praktické mravnosti“, kterou s náboženstvím i nacionalismem ztotožňoval.²³

Politicky Chalupný Havlíčka stavěl mezi hlavní politické síly let 1848–1849. S radikály měl společné cíle, s liberály taktiku, ale odmítal úplný rozchod s tradicí. Jeho opoziční povaha jej vždy hnala k vyvažování politické situace, proti straně, která měla právě navrch. V politice měl podle Chalupného Havlíček v duchu svého osvícenského racionalismu tendenci přeceňovat úlohu vzdělání a výchovy

¹⁹ Chalupný, E.: *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*. Praha 1908, s. 16–34, 120–121.

²⁰ Tamtéž, s. 45–58, 104–119, 291.

²¹ Tamtéž, s. 132–135, 176–182.

²² Tamtéž, s. 150–155, 176.

²³ Tamtéž, s. 198–217.

(jeho novinářská činnost) a naopak podceňovat klasický politický boj, prosazování zájmů.²⁴ Závažným se jeví i řešení problému vztahu Havlíčka k revoluci, kterou podle Chalupného nikdy principiálně neodmítal, a co víc, přiznával jí smyslnost, existovala-li naděje na její úspěch.²⁵ Příčiny tragického konce Havlíčkova veřejného působení viděl v kombinaci politické neopatrnosti a síly charakteru, ve vytrvání v odporu i přes rezignaci ostatních: „Ve věcech velikých stačí vůle, a tu Havlíček měl. Před její úžasnou silou se sklání a umlká každá pochybnost o taktice. Taktika žije a hyne v okamžiku, vůle je nesmrtelná.“²⁶

Součástí závěru spisu je i text *Národní povahy české*. V jejím kontextu je poukázáno na Havlíčkovu reprezentativní „českost“: „Jednu věc netřeba dokazovat: že Havlíček byl povaha ryze česká [...] Čechové vidí v Havlíčkovi pravé vtělení národní povahy, národního rázu a tónu. On došel už zaživa takové popularity, že nelze jí vysvětliti pouhým osobním kouzlem, nýbrž v prvé řadě souzvukem povahy národní s projevem téže povahy v osobě jednotlivé.“²⁷ Havlíček byl podle Chalupného (důvtipem, rychlou orientací v nové situaci, brzkou vyspělostí, odporem k metafyzice, tíhnutím k prostotě, nesystematičnosti...) typickým reprezentantem české anticipace, ale zároveň i velikou osobností, která determinanty národní povahy svojí soustavností překonala.²⁸

V roce 1929 Chalupný vydal svůj druhý velký havlíčkovský spis, který rozšířil text z roku 1908 a shrnul další drobnější články a studie, mj. i *Havlíčka* (1. vydání 1911) z populární edice Zlatorohu a studii *Havlíčkova osobnost, její ovzduší a kořeny* (1916). Spis byl rozšířen o obraz Havlíčkova psychologického vývoje v dětství. Po otci Havlíček zdědil podnikavost a houževnatost, po matce náboženskou vroucnost. Vliv přísného vikáře Brůžka v dětských letech dodal jeho povaze pozdější sebekázeň. Studia v Jihlavě, kam odešel v devíti letech aniž by uměl německy a kde musil snášet drobné ústrky, byla dalším zdrojem jeho vzdorovitosti.²⁹

Zásadní úlohu v Chalupného výkladu sehrál opět původ, prostředí, z něhož Havlíček vyšel. Stejně jako další přední obrozenci pocházel z malé vesničky: „Byly to tedy osady poměrně nejvhodnější za společenské prostředí osob vynikajících a zvláště způsobilých k odněmčování měst větších.“³⁰ Zároveň Chalupný Havlíčka nejpozději od počátku 20. let označoval za Jihočecha: „horská“ Borová podle něj představovala „nejzazší východní cíp zádumčivých niv jihočeských“.³¹ V tomto smyslu byl ve výkladu explicitně přiřazen k husitství a Husovi: „Havlíček, člověk 19. století, docela se srovnává s Táboři 15. století v drsně puritán-

²⁴ Tamtéž, s. 344–347, 393–394, 497, 351–354.

²⁵ Tamtéž, s. 394–397.

²⁶ Tamtéž, s. 499.

²⁷ Tamtéž, s. 529.

²⁸ Tamtéž, s. 585–590.

²⁹ Chalupný, E.: *Havlíček. Prostor, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 27–32.

³⁰ Tamtéž, s. 32–33.

³¹ Týž: *Karel Havlíček*. Praha 1921, s. 12–14.

ském úsilí o pravdu [...] Táborita v rouše osvícenském a moderním, charakteru stejně silného, neoblomného a ducha prostého, jako byl veliký jeho vzor Žižka, k jehož úmrtnímu místu tak často v mládí shlížel od borovského kostelíčka.“³²

Jako nově akcentovaný prvek ve výkladu Havlíčka se u Chalupného v roce 1929 objevila „sociologičnost“, kterou podle něj nejlépe projevil v *Epištolách Kutnohorských* (1851) a *Křtu svatého Vladimíra* (poprvé 1871). V obou dílech prokázal, že plně chápal společenskou roli, kterou hraje náboženství v životě společnosti. Havlíčkův článek *Co jest obec?* (1846), kde autor mj. navrhoval vytváření škol, dílen a chudobinců, Chalupný považoval za první českou soustavnou moderní sociologickou stať. Podobně správný sociologický názor měl Havlíček i na stát a jeho funkci: chápal jej jako násilnou nadvládu menšiny nad většinou. V podobném duchu Chalupný vyvozoval, že Havlíček byl schopen sociologického pozorování, např. když v črtě *Guljaňje* (1845) na základě pozorování ruské reality vyvozoval, že pokrok může mít ve srovnání se stabilními patriarchálními poměry i stinné stránky.³³ Tento „sociologický talent“ však Chalupný našel nejen u Havlíčka, ale v celých českých dějinách, obzvláště pak v husitství a obrození: „Pozorujeme-li tyto sociologické projevy Havlíčkovy souhrnně, vidíme, že Havlíček v nich ukázal se pravým synem svého národa, v němž již za hnutí husitského (Chelčický, Adamité) se o kultuře a společnosti horlivě přemýšlelo a jenž zejména v 19. století vynikl hlubokým pochopením sociologické orientace národnosti své a provedl s podivuhodným zdarem obrození své na základě programu přesně promyšleného.“³⁴

Pro Chalupného přístup je příznačný i pokus vyložit genezi Havlíčkovy osobnosti na základě Comtova zákona tří stadií vývoje lidské společnosti. Původní Havlíčkova touha stát se knězem a vstup do semináře byly podle Chalupného projevem stadia teologického, pozdější Havlíčkova romantika (nadšené slovanství, vlastenectví) metafyzického a nejpozději v Rusku Havlíček dozdral do stadia pozitivního. V něm již, přes jisté recidivy metafyzických představ („liberální metafyzika“: prázdné symboly, hesla bez konkrétního obsahu), vytrval.³⁵ Stejně jako všichni Čechové, byl i Havlíček „horal“: všechny jeho útoky byly vedeny v rámci národní obrany. Celkově na Havlíčkovi nejvýše cenil jeho výjimečnou, rozporuplnou individualitu: pro Havlíčka „plně platí slova Goethova: Osobnost je nejvyšším štěstím synů země. Zároveň pak právě tato osobitost jest kořenem jeho významu národního a všelidského“.³⁶

První havlíčkovský spis byl hodnocen různě. Vzbudil značnou pozornost Času, který v něm právem spatřoval polemiku s jedním ze základů Masarykova programu. J. Herben jej označil za nepovedenou, neorganickou, bezzásadovou „scho-lastickou zručnost“. V málo věcné a spíše osobní polemice Chalupný Herbeno-

³² T ý ž : *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 446–447.

³³ Tamtéž, s. 191–209.

³⁴ Tamtéž, s. 201.

³⁵ Tamtéž, s. 185–191.

³⁶ Tamtéž, s. 444–448.

vi nezůstal nic dlužen.³⁷ Ze strany profesionálních historiků byl spis hodnocen různě. Z. V. Tobolka (taktéž realistický „odpadlík“) jej s jistými faktografickými výhradami přivítal jako hodnotnou alternativu k masarykovskému výkladu. Chalupný podle něj potvrdil výtky historiografie vůči Masarykově humanitní teorii, a to jeho „vlastními zbraněmi“, za pomoci psychologie a sociologie.³⁸ Podobně kladně spis přijal i J. Heidler. O nástin povahy by se podle něj pokusil „každý dobrý historik“ a stejně jako Tobolka vyzdvihnul Chalupného dílo oproti Masarykovi: „Nemohu se zbavit dojmu, že Metoda Masarykova činí z Havlíčka filosofa, tedy to, co sám Masaryk popírá u Havlíčka.“ Přes faktografické výtky přivítal Chalupného novost přístupu a alternativnost k dominujícímu masarykovskému výkladu.³⁹ Naopak J. Pekař, přestože práci přiznal některé kladné rysy (zajímavé pojetí, autorova erudice), ji odmítl jako z historiografického hlediska diletantskou, „blouznivě romantickou“, zejména v pasážích pojednávajících o národní povaze a pojetí národa vůbec.⁴⁰

Havlíčka z roku 1929 kladně hodnotil F. X. Šalda, zejména Chalupného vystižení protikladů jeho osobnosti, uvědomění autora, že pravý obraz spočívá v „jemném odstínu“.⁴¹ Z historiků se ke spisu spíše kriticky vyjádřil H. Traub, který se sám národním obrozením zabýval. Vytкнуł Chalupnému, že jeho spis byl již v roce 1908 příliš zahrocen proti Masarykovi. Odmítnul označení Havlíčka za Jihočecha a „přílišnou smělost některých vývodů“. Kritizoval i věcné, faktografické nedostatky Chalupného práce, např. nedocenění vlivu Palackého či vůbec malou pozornost věnovanou politickým okolnostem. Odmítnul i řadu přesahů do současnosti.⁴²

Traubova kritika byla trefná především v posledním bodě, neboť všechny Chalupného historické práce byly pojaty společenskovědně, v různé míře a různým způsobem obráceny k přítomnosti. Jinak tomu nebylo ani v případě *Havlíčka*. Dobrým příkladem je výklad rozdílu mezi přirozeněprávním a státoprávním pojetím národní politiky. Ve vysvětlení Chalupný plynule přešel od obecné formulace problému, přes názory Havlíčka a Palackého, až k rakouské současnosti, kdy je podle něj třeba vše řešit na základě rozumného kompromisu mezi oběma stanovisky.⁴³ Podobně Chalupný postupoval ve výkladu výchovného rozměru českého obrození, které se podle něj v našem prostředí nikdy neomezovalo na vnější pokrok (školy, politika...), ale i na pokrok vnitřní, mravní: „A zde jest ústřední bod Havlíčkovy práce národní. Jako v životě individuálním zdokonalení

³⁷ Čas XXII, 16. 5. 1908, s. 4, 21. 5. 1908, s. 3, 22. 5. 1908, s. 2; Přehled VI, 29. 5. 1908, s. 612–614.

³⁸ Česká revue 1, 1907/1908, s. 570–572.

³⁹ Český časopis historický 15, 1909, s. 100–104.

⁴⁰ Český časopis historický 14, 1908, s. 365–366.

⁴¹ Šaldův zápisník II, 1929–1930, s. 274–245.

⁴² Český časopis historický 36, 1930, s. 615–616.

⁴³ Chalupný, E.: *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*. Praha 1908, s. 450–472.

vnitřní má jítí ruku v ruce s pokrokem zevnějším [...] Na to se v běžné politice vždy rádo zapomínalo a zapomíná všude. Nynější stav kultury západoevropské je křiklavým dokladem jednostrannosti takového druhu. Kultura zevnější, zejména technická a politická, despoticky ovládaná hospodářskými motivy, dusí kulturu vnitřní více než ji dusila kdykoli v minulosti. Obojí hlavní představitelé její, liberalism a marxism, přese všecko vzájemné své nepřátelství se v tomto bodě shodují a svorně deptají duchovní život.⁴⁴ Chalupný se dokonce domníval, že je možné, na základě znalosti konstantní povahy, předvídat Havlíčkův další vývoj. Byl by prý znechucen a stáhnul by se mimo veřejné dění, odkud by je kritizoval, podobně jako např. L. N. Tolstoj.⁴⁵

Významným momentem spisu je silný psychologismus. Netýká se pouze pasáží líčících Havlíčkovu povahu, psychologicky je interpretována i celá řada dalších problémů. Např. výklad Havlíčkova poměru k Palackému, který podle Chalupného dospělému Havlíčkovi nahrazoval vikáře Brůžka z dětství.⁴⁶ Psychologicky, nikoli ideově se Chalupný pokoušel vyložit i základní politické směry a za základ Havlíčkova demokratismu považoval jeho společenskost vyžadující sobě rovné, bez pochopení pro výjimečnost či aristokratismus.⁴⁷ Pomocí psychologie a sociologie se Chalupný pokoušel v poznání proniknout hlouběji, blíže k obecné podstatě než by dokázala klasická historiografie, ke kořenům jednání sledovaného jednotlivce. Slabiny absolutizovaného psychologismu jsou nabíledni: jeho závěry jsou neověřitelné, subjektivní, na každý doklad o tom, že Havlíček byl nositelem nějakých psychologických kvalit, lze nalézt doklad svědčící o opaku.

Chalupného pojetí českých dějin odpovídalo tradičnímu přístupu v duchu 19. století. Za zásadní epochu národních dějin považoval v návaznosti na Palackého husitství. Právě ono mu bylo zdrojem drtivé většiny historických argumentů a paralel. Kromě něj a v několika málo případech Bílé hory pro něj až na výjimky jiná období starších národních dějin neexistovala. Kromě toho však Chalupný projevil značný zájem o problematiku národního obrození, které pojímal „tradičně“: se sentimentalismem (příznačný je název Tylovy novely z roku 1844 *Poslední Čech*), idylismem, patosem, pietou, moralismem, náboženskou symbolikou a budováním kultu „velkých mužů“.⁴⁸ V tomto smyslu Chalupný ještě v roce 1929 v závěru *Havlíčka* napsal: „Jeho utrpení bylo utrpením národa a jeho naděje

44 Tamtéž, s. 297–298.

45 Tamtéž, s. 524–527.

46 Tamtéž, s. 69–71.

47 Tamtéž, s. 79–84.

48 Srov. S o j k a , J. E.: *Naši mužové. Biografie a charakteristiky mužův slovanských*. Praha 1862, s. 3–6; M a l ý , J.: *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí I. Před rokem 1848*. Praha 1880, s. 1–14; R y b í č k a , A.: *Přední křesťelé národa českého. Boje a usilování o právo jazyka českého začátkem přítomného století I, II*. Praha 1883–1884, s. 32–33, 61, 83, 145, 191–2, 209, 244, 270–271, 284–285, 308–309, 328, 366–367, 404; Š a m b e r k , F. F.: *Karel Havlíček Borovský. Národní hra ve čtyřech jednáních*. Praha 1884, s. 9–10, 51–53; T ý ž : *Josef Kajetán Tyl. Obraz z našeho života ve třech ve třech odděleních*. Praha 1882, s. 15–16, 20–21, 47–48, 71–72; R a k , J.: *Bývali*

zůstala sedmdesát let nadějí nás všech. Právě tehdy, kdy s poslední silou bil do hradeb reakce sám, opuštěn a přezírán, mluvil za národ celý [...] on, právě on s Janem Žižkou z Trocnova, stejně hrozným bojovníkem a oddaným ctitelem evangelia lidskosti a milosrdenství byl a jest představitelem tohoto národa, žijícího v Tlaxcale Evropy, v slovanských Thermopylách, obklíčeného nepřáteli pohltivšími již tolik jeho bratři [...] ⁴⁹ Podobné pasáže a zmínky nalezneme i v jeho pojetí J. Jungmanna („osobní utrpení jeho stalo se národu požehnaním“, „celý život svůj hodil osudu v oběť jako velikolepý experiment“, byl „muž, který uměl trpět“). ⁵⁰ Za pozornost stojí i zdůraznění Havlíčkova venkovského původu, které odkazuje k tradiční představě o našich „chaloupkách českých“ případně „chaloupce génia“. ⁵¹ V Chalupného výkladu tedy sledujeme kombinaci snahy po „objektivním“ uchopení procesu národního obrození, ale současně i jeho ideové reliktů. Právě v rozrušení řady těchto nacionalistických schémat, stereotypů a posunutí českého nacionálního myšlení kupředu spočíval význam Masarykovy veřejné činnosti posledních dvou desetiletí 19. století a *České otázky*. ⁵² V tomto bodu je zásadní paralela Masaryka právě s Havlíčkem, jehož činnost ve druhé polovině 40. a počátkem let 50. 19. století měla obdobný modernizační význam (odmítnutí literárního sentimentalismu či nejasného slovanství).

Celkově Chalupný Havlíčka hodnotil nejednoznačně. Cenil jej zároveň jako významnou individualitu překračující limity národní povahy, zároveň jako dokonalého reprezentanta „českosti“. Později Chalupný situaci ještě zkomplikoval, když Havlíčka v rozporu s původní tezí o rozporuplnosti označil za „zjev křišťálově čistý“ a vysoko ocenil jeho překonání české povahy v jejím sklonu k průměrnosti. ⁵³ Důležitější než tyto rozporuplné teze však je, že za hlavní hodnotu a podstatu jednotlivce – stejně jako národu – Chalupný považoval individualitu, osobnost, povahu.

Masarykův text *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení* (1896) byl svéráznou interpretací života a díla Karla Havlíčka a současně jedním ze základních kamenů Masarykovy politické konstrukce. ⁵⁴ Svým pojetím se Masaryk vymezoval proti staršímu spisu K. Tůmy *Karel Havlíček Borovský. Nejstarší publicista českého národa* (1883), který považoval za mladočeský pokus

---

Čechové. *České historické mýty a stereotypy*. Praha 1994, s. 141–148; Macura, V.: *Český sen*. Praha 1998, s. 14–28.

⁴⁹ Chalupný, E.: *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 448–449.

⁵⁰ Týž: *Josef Jungmann*. Praha 1912, s. 51, 102.

⁵¹ Srov. Rak, J.: *Bývali Čechové*, s. 83–95; Macura, V.: *Masarykovy boty a jiné semí(o)fejetony*. Praha 1993, s. 79–81.

⁵² Brabec, J.: *Masarykovo pojetí osobnosti a díla Josefa Dobrovského*. In: Vavřínek, V. – Gladkova, H. – Skwarska, K. (eds.): *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavicornum. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze 10.–13. června 2003*. Praha 2004, s. 64–65.

⁵³ Chalupný, E.: *Havlíček z hlediska sociologického*. Havlíčkův Brod 1946, s. 6.

⁵⁴ Srov. Topor, M.: *Masarykův „Karel Havlíček“ jako text vyzývavý*. In: Masarykův sborník. *Časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka XI–XII*, 2004, s. 134–142.

o přivlastnění Havlíčka jeho prezentací jako radikála. Zároveň Masaryk v úvodu upozornil, že se nejedná o práci historickou, ale politickou, jakousi „politickou čítanku“.⁵⁵ Velký důraz položil na psychologický přístup. Vlastním obsahem spisu je výklad Havlíčkových myšlenek, a to autorem relativně málo komentovaných. Důsledkem je dojem ztotožnění Masaryka s Havlíčkovými názory, které jsou prezentovány jako program realistů. Stejně jako po něm Chalupný, nepostupoval Masaryk chronologicky, ale po problémových okruzích. Ve většině případů vycházel z Havlíčkova posledního období veřejného působení, tedy statí ze kutnohorského Slovana. Ideovým základem spisu bylo odmítnutí revoluce i reakce: jedno je vždy nutně následkem druhého a v důsledku oboje brání pokroku. Radikály roku 1848 Masaryk odmítal jako politicky neschopné, bez konkrétního programu a filosofického základu. Oproti nim vyzdvihoval Havlíčka jako odpůrce z jedné strany politického radikalismu a revoluce a ze strany druhé i reakce. Podle Masaryka věděl, že revoluce, není-li doplněna pokrokem ostatních poměrů, nikam nevede. Vysoko cenil Havlíčkův důraz na legálnost činnosti.⁵⁶ Pozitivně hodnotil Havlíčkovu novinářskou vychovatelskou činnost a jeho důraz na potřebu spoléhat se na vlastní „vnitřní sílu“ spojenou se vzděláním. Právě ve vzdělání Havlíček viděl způsob, jak překonat absolutismus.⁵⁷ Politický program Havlíček podle Masaryka stavěl, stejně jako Kollár a Palacký, na humanitě, s níž souvisí i odpor proti násilí (revoluci), které se vždy v důsledku obrátí proti jeho původci. Masaryk Havlíčka vylíčil jako nábožensky založenou osobnost, ideově směřující k protestantismu, odstranění církve z veřejného života.⁵⁸ Základem politiky má být poctivost a slušnost („politiku rozumnou a poctivou“). S tím Masaryk spojoval povahu Havlíčkova liberalismu, který se podle něj od soudobého německého liberalismu lišil nižším stupněm individualismu a důrazem na mravnost.⁵⁹ Podle Masaryka byl Havlíček důsledný demokrat se zájmem o sociální problematiku: sociální rozměr roku 1848 mu neunikl.⁶⁰ Za hlavního reprezentanta sociálního myšlení tohoto období však Masaryk považoval A. Smetanu.⁶¹ Havlíček, stejně

⁵⁵ M a s a r y k , T. G.: *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*. Praha 1996, s. 17–25.

⁵⁶ Tamtéž, s. 53–90, 119–145; K problematice Masarykova pojetí revoluce srov. např. T r a p l , M.: *Masaryk a revoluce*. Sociologická revue XII, 1/1946, s. 16–21, 4/1946, s. 26–29; N e j e d l ý , Z.: *T. G. Masaryk a revoluce. Poznámky k „Světové revoluci“*. In: Masarykův sborník. Časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka II, 1926–1927, s. 146–169; T. G. Masaryk a ruská revoluce. *Sborník příspěvků z 5. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 19. listopadu*. Hodonín 1998; T. G. Masaryk a Světová revoluce. *Sborník příspěvků z XI. Semináře Masarykova muzea v Hodoníně 16. listopadu 2004*. Hodonín 2005.

⁵⁷ M a s a r y k , T. G.: *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*. Praha 1996, s. 147–158.

⁵⁸ Tamtéž, s. 181–199.

⁵⁹ Tamtéž, s. 201–203, 207–209.

⁶⁰ Tamtéž, s. 263–276, 231–235.

⁶¹ M a s a r y k , T. G.: *Augustin Smetana a jeho filosofie sociální. (Přednáška profesora Masaryka dr. Masaryka dne 27. ledna 1901 v Typografické besedě pražské)*. In: Masary-

jako Palacký kombinoval ve své argumentaci přirozené, z humanitního programu vyplývající, a státní právo. Národně sice Havlíček byl „velmi rozhodný“, ale do „upřílišněného nacionalismu“ měl daleko.⁶² Celkově podle Masaryka spočíval Havlíčkův význam v rovině ideové („podal politickou filosofii zdravého rozumu“) a mravní („byl člověk čistý duší a ryzí charakterem“): byl klíčovým buditelům své doby. S radikály se zcela rozcházel, ale svoji linii zastával i v poměru k Palackému, ve srovnání s ním byl pokrokovější, demokratičtější, lidovější, oproti Palackého sklonu k historismu „realističtější“. Havlíčka si nesprávně přivlastnili mladočeši, bývalí radikálové let 1848–1849, ale ve skutečnosti byl „předchůdcem politického realismu“, který je jedinou správnou cestou stojící mezi příliš levým, materialistickým radikalismem a příliš pravým konservatismem. Oba póly jsou „politickým diletantismem“.⁶³ Z této „středové“ pozice vyplýval i Masarykův odpor k revoluci: sám byl pokrokový i konzervativní zároveň a revoluci odmítal jako jev příliš zlomový, jako příliš radikální rozchod s tradicí.

Reakce na Masarykův spis byly ze strany profesionálních historiků přes jisté výhrady kladné. J. Goll jej ve svém jubilejním článku o Palackém označil za Masarykovu „nejcennější práci“, byť se zároveň proti Masarykově koncepci národních dějin ohradil.⁶⁴ S obdobným respektem ke spisu, byť opět s nesouhlasem s filosofickou koncepcí, přistoupil i Masarykův budoucí velký odpůrce J. Pekař, který práci označil za originální, myšlenkově bohatou a stimulující k dalšímu zkoumání.⁶⁵ Kladně spis hodnotil i J. Glücklich, který, přestože stejně jako Goll s Pekařem s humanitní koncepcí i některými interpretačními a faktografickými aspekty díla nesouhlasil, označil jej za dílo velmi hodnotné a inspirativní.⁶⁶ Naopak kriticky hodnotil Masarykova *Havlíčka* francouzský historik E. Denis, který odmítal Masarykovu humanitní koncepci vůbec: „Bohužel, že zaujat je předsudky mystickými, které svádějí ho často k závěrům si odporujícím.“ Havlíček byl podle něj spíše racionalista a voltairián, zatímco Masaryk jej chybně pojímal příliš nábožensky.⁶⁷

Nejostřejšího odmítnutí se však spisu dostalo, a to je symptomatické, nikoli ze strany historiografie, ale politiky, od radikálních pokrokářů a mladočechů. V Pokrokové revui byl Masaryk v nepříteli věcné a spíše osobní rovině obviněn z budování nových mýtů a pokusu o poškození „nás radikálů a pokrokářů“.⁶⁸ Velmi kriticky se k Masarykově výkladu Havlíčka, ovšem v rámci kritiky celé humanitní koncepce, vyjádřil i J. Kaizl: „Já vidím v probuzení našem neobyčejně

kův sborník. Časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka I, 1924–1925. Praha 1934, s. 171–177.

62 T ý ž : Karel Havlíček. *Snahy a tužby politického probuzení*. Praha 1996, s. 235–239.

63 Tamtéž, s. 329–337.

64 G o l l , J.: *František Palacký*. Český časopis historický 4, 1898, s. 276, 223.

65 Český časopis historický 4, 1898, s. 283.

66 Český časopis historický 11, 1905, s. 212–221.

67 D e n i s , E.: *Čechy po Bílé Hoře II. Probuzení. K federalismu*. Praha 1905, s. 12, 203.

68 Pokroková revue II, 1905–1906, s. 665–667.

velikou sílu myšlenky nacionální, vidím i osvícenskou liberální humanitu, ale té bratrské nábožensky založené, všecku plnost života obepínající humanity vidím i při buditelích samých poskrovnu – skoro nic. Sotvakterý ze starších buditelů měl na mysli tu plnost života českého ve smyslu navazování na naši reformaci – leda snad Palacký – ač i v tom sugesce jeho byla velmi nepřímá. Nešlo o renesanci v tom smyslu, jak p. Masaryk překládá vykládá slovo obrození, šlo o zachování holé tělesné existence nacionální [...]“⁶⁹ Kaizl, odmítnutím „prozřetelné“, nábožensky pojaté humanity a naopak zdůrazněním dobové podmíněnosti národních snah, předznamenal jedno z ohnisek budoucích filosofických a historiografických sporů.

Nejzajímavější však byla recenze na druhé vydání textu z pera historika a vydavatele Havlíčkových politických spisů Z. V. Tobolky.⁷⁰ Vyvolala krátkou polemiku, kterou lze považovat za stručnou předehru k pozdějšímu sporu mezi Masarykem a Pekařem.⁷¹ Masarykovi vytýkal, že napsal politický spis nepodávající „skutečného, historického“ Havlíčka. Dále podle něj Masaryk podcenil vliv dobového liberalismu a přecenil náboženskou složku jeho osobnosti. Masaryk se proti výtkám z ahistorismu bránil tím, že každý má před sebou tytéž Havlíčkovy texty a je jen na něm, co z nich dokáže vyčíst: „To je věc psychologické aj. interpretace, které se historik nevyhne, ač běží-li mu nejen o jednotlivé fakty, nýbrž o ducha, o duši spisovatele.“ Tobolkovy práce o roku 1848 komentoval: „Drobnostmi se nedá nakreslit veliká doba a její lidé.“ Historik se musí tázat nejen po „faktech“, ale i jejich „historické hodnotě“. Tobolka kontroval tvrzením, že správné vylíčení doby a jejich osobností „není také možno bez anebo proti speciální práci detailní.“⁷²

Z výše uvedených polemik s masarykovským pojetím je ta Chalupného nejobsáhlejší. Své kritické připomínky Chalupný prezentoval i mimo text svého havlíčkovského spisu, na stránkách Přehledu. Zastával se Masarykem kritizovaného Tůmy, označoval *Karla Havlíčka* za Masarykův nejslabší spis, který je zejména v Čase přeceňován. Zpochybňoval politický rozměr spisu: „O nesprávnostech jiných, též o pochybné ceně programu knihy jako výhradně skoro politické bylo by lze napsat mnoho.“ Na druhou stranu však přes tvrzení o faktické nesprávnosti

⁶⁹ K a i z l , J.: *České myšlenky*. In: Havelka, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995, s. 58.

⁷⁰ Tobolka hodnotil první vydání Masarykova *Havlíčka* spíše pozitivně (koncuje s „báchorkami“ o národním obrození), byť mu vytýkal politizaci tématu, nízký stupeň zohlednění dobového liberalismu nebo nedocení vlivu francouzského osvícenství (*Obzor literární a umělecký I*, 1899, s. 116–118).

⁷¹ Viz např. H a v e l k a , M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha 2001, s. 70–123; H a v e l k a , M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha 1995; B o u č e k , J.: *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*. Jinočany 2002, s. 78–99; V o j t ě c h , T.: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*. Praha 1984, s. 46–51; K u č e r a , M.: *Pekař proti Masarykovi. (Historik a politika)*. Praha 1995, s. 23–33, 49–58; T ý ž : *Rakouský občan Josef Pekař*. Praha 2005, s. 33–80.

⁷² Naše doba 12, 1904, s. 787–789; 13, 1905, s. 78–80, 237–239, 239–240.

příznával textu přínosnost, protože rozvířil debatu: „Omyl je věc milá, protože vede k pravdě [...] Neplatí to o každém omylu, ale o Masarykových omylech to platí jistě.“⁷³ Později Masarykovi vytýkal příliš dlouhé citáty, „nedostatečné a zčásti pochybené užití materiálu“ a (velmi správně) uplatnění chybné logiky spočívající v tom, že ve výkladu vycházel nikoli z Havlíčka, ale ze sebe.⁷⁴

V samotném spise je kontrapozice Chalupného prostředí a povahy, případně vůle oproti Masarykově taktice, humanitě a idejích zřejmá. Oba sice kladli důraz na psychologický výklad, který však Masaryk, na rozdíl od Chalupného, neabsolutizoval. Je zřejmé, že oba autoři byli Havlíčkovou osobností silně přitahováni, oba se na jeho příkladu pokoušeli prokázat správnost svých obecnějších tezí, pokusili se promítnout do Havlíčka sebe sama.⁷⁵

Odlíšný byl také Chalupného výklad vztahu Havlíčka k revoluci. V roce 1908 uváděl, že Havlíčkův poměr k revoluci je pod Masarykovým vlivem hodnocen špatně: „These ta, základ Masarykova spisu o Havlíčkovi, je v odporu jak s celou povahou a činností Havlíčkovou tak s jeho jednotlivými výroky...“⁷⁶ V roce 1929 zase napsal, že Masaryk svojí činností za války opustil politickou konstrukci 90. let, a proto má podle něj spis význam již jen historický.⁷⁷ Je zajímavé, že proti tezi o „zřícení politické konstrukce“ z *Havlíčka* bránil Masaryka historik H. Traub.⁷⁸ Z dalších protimasarykovských tezí lze uvést tvrzení, že často opakovaná formule o potřebě „rozumné a poctivé“ politiky je prázdnou, nic neříkající frází, nebo že nemá smysl Havlíčkovy výroky dokola opakovat: skutečně trvalé nejsou ony, ale Havlíčkova povaha. Původních myšlenek bylo podle Chalupného u Havlíčka jen málo, proto „každý pokus budovat význam Havlíčkův na jeho názorech apriori ztroskotává a Havlíčka nedoceňuje“.⁷⁹

Zásadní rozdíl mezi Masarykem a Chalupným spočíval v pojetí Havlíčkovy osobnosti samotné. Zatímco Masaryk líčil Havlíčka staticky, byl zaměřen především na jeho hotový program a zásady, Chalupný kladl velký důraz na vývoj jeho osobnosti. Havlíček pro něj byl rozporuplná osobnost, která mnohdy jednala emocionálně a k řadě problémů nezaujímala vyhraněné stanovisko: „Havlíčkovu nitro ani život nelze zprostit rozporů. Právě to, co svědčí o jeho politickém pochybení v jistých směrech, zaručuje mu navždy slávu jako člověku. Nečinně z něho tedy jednostranného patrona toho, neb onoho programu.“⁸⁰ U Masaryka Havlíček vystupoval jako politický argument, garant politicky správného a mrav-

⁷³ Přehled IV, 17. 8. 1906, s. 817–819.

⁷⁴ Přehled VIII, 23. 4. 1909, s. 550–551.

⁷⁵ Srov. Z i k a , J.: *Masaryk a literatura*. In: Masarykův sborník. Časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka, VII. Praha 1992, s. 88.

⁷⁶ C h a l u p n ý , E.: *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*. Praha 1908, s. 392–393.

⁷⁷ T ý ž : *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 9–10, 348–349.

⁷⁸ Český časopis historický 36, 1930, s. 615–616.

⁷⁹ C h a l u p n ý , E.: *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*. Praha 1908, s. 359, 361, 273–274.

⁸⁰ T ý ž : *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 448.

ně čistého postupu prostý větších rozporů. Ani Chalupný sice na mravní rozměr Havlíčkovy osobnosti nerezignoval, uznával, že byl mravnou osobností (stál na stanovisku „praktické morálky“, kterou ztotožňoval s národností a náboženstvím obecně), ale jeho činnosti politické a buditelské nepřizával vyšší mravní smysl, klíčové pro něj bylo prosté přežití.⁸¹

Problematika mravnosti spojené s národním obrozením odkazuje k další vrstvě rozdílů mezi oběma mysliteli. Chalupný odmítal přistoupit na Masarykovu „obrazoboreckou“, demytizační linii ve věci Rukopisů. Upozorňoval na jejich funkčnost směrem k sebevědomí národa v konkrétním časovém období: „Hladové dítě najde peníz. Peníz je falešný. Ale může to dítě uvěřit? Ne, ono chce a potřebuje nasycení a koupí si je, aniž se ptá po pravosti mince [...] Národ si vysnil, umělec vytvořil a vykrášlil čeho potřeboval.“⁸² Nezpochybňoval tvrzení o falešnosti Rukopisů, ale odmítal, jak to učinil Masaryk,⁸³ je mravně odsoudit. Podobným způsobem se postavil i ke kritizované Havlíčkově, zvláště mladočechy šířené „mučednické legendě“, s níž sice nesouhlasil, ale na druhou stranu vyzdvihoval její funkčnost a oprávněnost: „Představa ta, ještě dnes v některých vrstvách značně rozšířená, neshoduje se s pravdou historickou. Ale nelze jí proto vůbec zavrhnout. Každé hnutí potřebuje svého symbolu, obrazu, hesla, okolo něhož by se skupilo.“⁸⁴ Tento postoj je příznačný hned z několika důvodů. Prvně je spojen s Chalupného „obrozenským tradicionalismem“, jak jsme na něj poukazovali výše, neochotou ustupovat z idylicko-patetické tradice českého obrození, která byla dále propagována a reprezentována především v textech A. Jiráska a Z. Nejedlého. Na druhou stranu však znamenal překonání Masaryka, který na místo jednoho mýtu (vymyšlené Rukopisy) postavil mýtus nový (mravnost, humanita). Chalupný se snažil poukázat na funkčnost a dobovou podmíněnost problematičtějšího jevu. V tom je opět zřejmý rozdíl přístupu Masaryka filosofa a politika a Chalupného vědce, který se snažil jev bez emocí a moralismu vysvětlit. Pozice Chalupného tak není prosta rozporů: z jedné strany je do značné míry představitelem tradiční, předmasarykovské linie pojetí českého obrození, z druhé strany Masaryka svým objektivizujícím a moderním pohledem překonával: funkční přínos padělaných Rukopisů je uznáván i moderní historiografií⁸⁵ a na účelovost a mystifikaci jako na jeden ze základních znaků jungmannovského obrození v úsilí o národní emancipaci upozornil V. Macura.⁸⁶ Třetím aspektem je Chalupného nacionalismus a pojetí národa usilujícího o sebezachování jako nejvyššího cíle. V boji o přežití nejen že mravnost nemá místo, co víc, účel v něm světi prostředky, což byl princip, proti kterému právě Masaryk tak ostře vystupoval a naopak Chalupný s ním neměl nejmenší problém. Tak např.

81 Tamtéž, s. 449.

82 Tamtéž, s. 157–158.

83 M a s a r y k , T. G.: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha 1969, s. 169.

84 C h a l u p n ý , E.: *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 6.

85 D o u b e k , V.: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika (1882–1910)*. Praha 1999, s. 30.

86 M a c u r a , V.: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha 1995, s. 31–41, 109–117.

slovanství jako součást české politiky před rokem 1918 hodnotil takto: „Tím dán byl příklad, kterým se spravujeme podnes, zejména v politice: český život pěstujeme na českém podkladě, ale vzpomínáme i na druhé železo v ohni, kdykoli ho potřebujeme, a k své posile i úděsu nepřátel vyvoláváme do života slovanskou vzájemnost. Oboje není úplně totožno, a přece při opatrné taktice navzájem podporuje.“⁸⁷ Poslední aspekt uvedeného postoje je metodologický. Chalupný se sice na jednu stranu pokusil nahradit historismus explanací psychologickou a sociologickou, ale zároveň vidíme, že se jej zcela nevzdával.

Masaryk i Chalupný spojovali ve výkladu Havlíčka náboženství s nacionalismem, ale každý v jiném smyslu. Pro Masaryka byla klíčovou složkou náboženství mravnost, která se prostřednictvím humanitní ideje přenášela i na sféru národní. Naopak Chalupný chápal náboženství funkčně, v jeho vztahu k individu a společnosti.⁸⁸ Důsledkem bylo poznání, že oba fenomény mohou plnit podobnou společenskou funkci a jsou tak zaměnitelné. V této souvislosti dobře vyniká rozdíl mezi sociologií a filosofií dějin: obě jsou na rozdíl od historie obecné, ale první hledá primárně funkci, druhá smysl.

Obě interpretace odkazují k obecnější problematice „druhého života“ Karla Havlíčka⁸⁹ a skrze ni k okruhu otázek spojených se „symbolickými centry národní paměti“, z nichž jedno „Havlíček“ (v rámci širšího okruhu „národního obrození), např. spolu s „Žižkou“ či „Husem“ (v obecnější rovině „husitství“), jistě tvoří.⁹⁰ Nejedná se o problematiku typicky domácí, nýbrž o součást dějinného vědomí a přirozeného procesu jeho ideologizace.⁹¹

Havlíčkův „druhý život“ začal na počátku 60. let, kdy se stal symbolem národního politického odporu, „brixenským mučedníkem“ a členem mytické „národní síně slávy“.⁹² První krok k šíření jeho mučednické legendy byl učiněn na pohřbu, kdy na jeho rakev někdo, snad B. Němcová, položil trnový věnec. Havlíček se tak

⁸⁷ C h a l u p n ý , E.: *Josef Jungmann*. Praha 1912, s. 48–49.

⁸⁸ To však jistě neznamená, že by sociolog Masaryk neměl pochopení pro funkční rozměr náboženství. Konkrétním dokladem je již text jeho habilitace *Der Selbstmord als Massenerscheinung der modernen Civilisation (1880)*, v němž se právě touto problematikou zabýval a nárůst počtu sebevražd připisoval slábnoucí úloze náboženství v životě moderní společnosti.

⁸⁹ V í z S t i c h , A.: *Havlíček kontra Sabina v letech 1848–1849 a v pozdější tradici. (Některé textologické problémy a jejich axiologické souvislosti)*. In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Litomyšl 1998, s. 105–139; T ý ž : *Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška*. In: Karel Havlíček Borovský. Dílo II. Pražské noviny. Národní noviny. Slovan. Praha 1986, s. 11–33.

⁹⁰ S r o v . H a v e l k a , M.: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha 2001, s. 11–12.

⁹¹ S r o v . n a p ř . H a v r á n e k , J.: *Tadeusz Kościuszko – proměny obrazu hrdiny*. In: Hroch, M. (ed.): *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*. Praha 1976, s. 140–145.

⁹² Š i m ů n e k , M.: *Obraz Karla Havlíčka v české politické praxi let 1856–1862. Poznámky k politickému mytu*. Diplomová práce FF UK. Praha 2001, s. 91–92.

stal ve vědomí české veřejnosti „mučedníkem“, novodobým světcem.⁹³ Vznikla mučednická legenda symbolizující v Havlíčkově osobě „utrpení“ celého národa. Její pevnou součástí byly i představy o „brixenském pekle“, které způsobilo jeho předčasnou smrt: „Z lůna milené rodiny, z náručí plačící manželky, od úsměvu útlého děčka, od staré matičky a od zbožňované vlasti, odervali náhle nevinného obhájce pravdy a práva i zavlekli do vyhnanství v dálnou, tvrdou cizotu, kde věděli, že uvadne a zahyne to žití šlechetné jako réva zavežena od luzných břehův teplého jihu v daleký chladný sever, jako umírá vzduchu král, když sevřen v žaláři, nemůže se vznášeti křídlem mohutným [...]“⁹⁴ Šířena byla především mladočechy, kteří často využívali historických husitských a obrozenských tradic, reminiscencí a paralel k podpoře své politické argumentace.⁹⁵ Havlíčka prezentovali jako předchůdce svého radikálního programu, jako argument pro politický radikalismus. Naopak staročesi se využívání populárního Havlíčkova obrazu jako politického argumentu bránili a mezi oběma stranami dokonce v projevech jejich vůdců E. Grégra a F. L. Riegera v roce 1883 propukl spor o to, která z nich je Havlíčkovou nástupkyní.⁹⁶ Paralelně s obrazem Havlíčka „mučedníka, hrdiny“ existovalo druhé, sentimentální pojetí, nejlépe vyjádřené populární písní „Spi, Havlíčku, v svém hrobečku.“ Budování obrazu Karla Havlíčka však nebylo omezeno pouze na české prostředí, jeho účelová prezentace jako rusofilského pansláva a „slovanského revolucionáře“ se objevila i v ruském prostředí v 70. letech 19. století v souvislosti s tehdejší konjunkturou slovanství v ruské společnosti.⁹⁷ V symbolické rovině se Havlíček stal jedním z „blanických rytířů“ českého národa: „Velcí lidé neumírají. Žijí v Pantheonu jeho dějin a objevují se vždy, kdykoliv jich národ potřebuje.“⁹⁸ S novým obrazem, účtujícím jak s Havlíčkovým „mučednictvím“, tak „uplakaným“ pojetím, přišel Masaryk v roce 1896 a zanedlouho po něm se objevila práce Chalupného, který si problematiku „obrazů“ dobře uvědomoval a o svých biografických studiích napsal: „Vždyť jsem chtěl původně jen uspokojiti své nitro a vytvořit si obraz bytostí mne zajímavých,

⁹³ M a c u r a , V.: *Český sen*. Praha 1998, s. 119–128.

⁹⁴ T ů m a , K.: *Karel Havlíček Borovský. Nejslavnější publicista českého národa*. Kutná Hora 1883, s. 4.

⁹⁵ V o j t ě c h , T.: *Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách*. Praha 1980, s. 158.

⁹⁶ H o j d a , Z. – P o k o r n ý , J.: *Pomníky a zapomínky*. Praha – Litomyšl 1997, s. 65–78; Protichůdné projevy E. Grégra a F. L. Riegera viz H a j n , A.: *Národ o Havlíčkovi*. Praha 1936, s. 297–304, 317–319; Š i m ů n e k , M.: *Karel Havlíček a jeho kult v praxi českých politických stran*. In: Marek, P. (ed.): *Osobnost v politické straně. Sborník referátů z konference „Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861–1999“*. Olomouc 2000, s. 170–180.

⁹⁷ S r o v . B r u m m e r , A.: *Literární obraz Karla Havlíčka Borovského v dramatech F. F. Šamberka, A. E. Mužíka a D. L. Morđovceva (Trpítel, neohrožený bojovník za práva národa, nebo pansláv a revolucionář?)*. *Slavica litteraria* 10, 2007, s. 77–89.

⁹⁸ O b r á t i l , K. J.: *Žižkova čítanka. K 500letému výročí smrti národního hrdiny*. Brno 1924, s. 159; srov. též M a c u r a , V.: *Znamení zrodu*, s. 14–28.

obraz, který by mně nahradil neexistující nebo pochybené jich obrazy dřívější.⁹⁹ Po roce 1918 se Havlíček, jak pro svoji všeobecnou popularitu, tak díky spojení s „prezidentem-osvoboditelem“, stal součástí oficiálního kultu. Jeho názory byly uzurpovány jednotlivými politickými stranami. Jeho odmítnutí Štúrovy jazykové secese ve 40. letech 19. století vedlo k tomu, že byl často prezentován jako argument pro čechoslovakismus.¹⁰⁰ Nový obraz Havlíčka představil během druhé světové války historik a diplomat V. Kybal, který jej ve značně protiněmeckém duchu zobrazil jako statečného bojovníka s cizí mocností: „Havlíček si nikdy nedělal žádné iluze o vyhlazovacích úmyslech Němců s českým národem...“¹⁰¹ Havlíčkovský „mučednický mýtus“ definitivně vyvrátil svými pracemi založenými na nově objeveném archivním materiálu v Bozenu (dnešní Itálie) až český emigrant, historik a bohemista J. Morava.¹⁰² Ani on se však neubráníl vztažení Havlíčkova „odkazu“ k současnosti. Z jeho závěrů je cítit značná míra skepse emigranta: „Totalitní režim, který Češi po únoru 1948 dokázali vytvořit, byl patrně přesně takovým, jaký si zasloužili.“ Ohledně nevydaného rukopisu rozsáhlé havlíčkovské monografie z pera K. Kazbundy napsal: „Nadto je otázkou, zdali se skrznaskrz zásadový Havlíček pociťuje v české společnosti zrovna jako aktuální.“¹⁰³ Ad absurdum byly přeceňující představy o Havlíčkovi dovedeny v populární práci J. Janáčka *Velké osudy* (1972), který na základě staršího srovnání B. Němcové psal o Havlíčkově mimořádném literárním talentu, který však byl příliš propojen s českým prostředím, než aby se mohl stát velkou osobností evropské kultury jako tomu bylo v případě Heina: „Jako příslušník velkého národa, mluvící a píšící jazykem srozumitelným mnoha milionům lidí, byl by se Havlíček stal osobností stejně slavnou jako Heine.“¹⁰⁴ Samostatnou kapitolou jsou marxistické výklady s Havlíčkem jako revolucionářem či ateistou a austroslavismem jako „reakční ideologii“.¹⁰⁵ Pro marxistické autory, především J. Dolanského, byl přitažlivý i výklad Havlíčkova vztahu k Rusku, který se pokusil Havlíčka prezentovat jako ideového bližence ruských revolučních demokratů a tím i jako předchůdce českého socialismu.¹⁰⁶ Komunistická prezentace Havlíčkova vztahu k Rusku byla často spojena s pokusy o diskreditaci Masaryka.¹⁰⁷ S těmito účelovými výklady se lze setkat dodnes. V současnosti je Havlíček považován za sym-

⁹⁹ Chalupečný, E.: *Jungmann*. Praha 1909, s. 184.

¹⁰⁰ Srov. Hajn, A.: *Národ o Havlíčkovi*, s. 502–722.

¹⁰¹ Kybal, V.: *Karel Havlíček a naše svoboda*. Brno 1997, s. 13.

¹⁰² Morava, J.: *Exilová léta Karla Havlíčka Borovského*. Curych 1981; Morava, J.: *C. k. disident Karel Havlíček. První velký životopis po 100 letech*. Toronto 1986; Morava, J.: *Havlíček v Brixenu*. Praha 1997.

¹⁰³ Morava, J.: *Havlíček v Brixenu*. Praha 1997, s. 115.

¹⁰⁴ Janáček, J.: *Velké osudy*. Praha 1972, s. 156.

¹⁰⁵ Procházka, V.: *Karel Havlíček Borovský*. Praha 1961, s. 13, 61–68.

¹⁰⁶ Srov. Brummer, A.: *Gogol, Bělinckij a Havlíček. Poznámky k problematice vztahu K. H. Borovského k ruské literatuře*. Opera Slavica 2007/1, s. 12–22.

¹⁰⁷ Srov. Týž: *Havlíček, Masaryk a Dolanský. K problematice ideologizace slavistiky v 50.*

bol hospodářského a politického liberalismu.¹⁰⁸ Společným rysem uvedených příkladů účelového využití je akcentace určité složky Havlíčkovy osobnosti či díla a naopak vynechání či oslabení jiných komponent. Havlíčkova osoba se tak stala formou naplňovanou stále novými významy a konotacemi.

Odpověď na otázku, proč se předmětem procesu obalování stále novými významy stal právě Havlíček, spočívá v kombinaci několika faktorů. Klíčovou roli sehrála Havlíčkova popularita za jeho života, bezprostředně po jeho smrti a během druhé poloviny 19. století, kdy Havlíčkův kult plnil společenské funkce mobilizační, integrační či kompenzační v době politické bezmoci.¹⁰⁹ O další propagaci Havlíčkovy osobnosti se zasloužil svým spisem a politickou činností Masaryk, s nímž do pozice symbolu státu přenesl i obraz Havlíčka. Pro marxisty pak představoval v ideologické rovině zásadní téma nejen svojí propojeností s Masarykem, kterého bylo třeba zdiskreditovat a maximálně očernit,¹¹⁰ ale také pro jeho dobrou ideologickou využitelnost („lidovost“, účastník revoluce 1848...). Zároveň byly pro marxisty havlíčkovské interpretace dobře použitelné z důvodu jeho kontaktu do Ruska (zájem o „ruský lid“, „ideová blízkost a kontakt na revolučně demokratické Rusko“...). Zásadním vnitřním faktorem je pak povaha Havlíčkových textů. Jeho novinové články přišly na úplném počátku národního „politického probuzení“ a této úrovni politické gramotnosti také odpovídaly. Chalupný i Masaryk správně zdůrazňovali klíčovost výchovné povahy Havlíčkovy novinářské činnosti. Jeho texty byly určeny pro v politice se teprve ztěžka se orientující publikum. Není v nich obsažen zcela kontinuální politický program, jedná se spíše o výklad základních politických pojmů spolu s akcentací elementární mravnosti. Tento fakt v kombinaci s Havlíčkovým oportunismem (v tomto bodě měl jistě pravdu spíše Chalupný než Masaryk)¹¹¹ otevírá různým interpretacím dveře dokořán.

Chalupného spis o Havlíčkovi je třeba vidět i tomto kontextu. Sám Chalupný se proti účelovým výkladům, politizaci a zneužívání Havlíčkova díla stavěl a upozorňoval na jejich „nevkusnost“ a nepřesnost.¹¹² V této souvislosti a v sou-

---

letech 20. st. In: Slavica Iuvenum. VII. Mezinárodní studentská konference. Ostrava 2006, s. 149–154.

¹⁰⁸ Viz webové stránky Institutu Karla Havlíčka Borovského (www.ikhb.cz); B a ž a n t o v á , I.: *Ekonomické názory Karla Havlíčka Borovského*. In: Karel Havlíček Borovský liberální politik a ekonom. Sborník textů. Praha 2002, s. 33–52.

¹⁰⁹ Srov. H a j n , A.: *Národ o Havlíčkovi*, s. 103–501; Š i m ů n e k , M.: *Obraz Karla Havlíčka v české politické praxi let 1856–1862. Poznámky k politickému mýtu*. Diplomová práce FF UK. Praha 2001, s. 17–20, 91–92.

¹¹⁰ Srov. P a c h t a , J.: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Praha 1953.

¹¹¹ Příkladem může být vztah Havlíčka k revoluci, který je třeba považovat za spíše oportuní než principiální. Dobrým dokladem je Havlíčkův výrok z jednání československé sekce Slovanské sjezdu ze 3. 6. 1848, kde tvrdil, že tím hlavním principem v politickém postupu musí být reálnost a nikoli legálnost, se kterou by se daleko nedošlo (Ž á č e k , V. (ed.): *Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbirka dokumentů*. Praha 1958, s. 249).

¹¹² C h a l u p n ý , E.: *Havlíček. Prostředí, osobnost a dílo*. Praha 1929, s. 1–12.

ladu se svým „rozporuplným“ Havlíčkem psal: „Bylo by však prospěšno politice české a důstojno Havlíčkovy památky, aby tato taktika přestala, protože taktice Havlíčkově se přičí a věcně neprospívá. Velikost Havlíčkova zračí se právě v tom, že přes veškeru zmatenost a nevyjasněnost doby nevrhl se v náruč jediné, domněle samospasitelné formulí [...] Tj. příklad i dnešní politice české. Ani jednostranné vytrhování jeho slov ze souvislosti, ani bezduché opakování všech jeho nejasných výroků není pochopením a následováním [...]“¹¹³

Přes tyto výtky směrem k účelovým výkladům a definici své práce jako „vědecké“ se ani Chalupný aktualizacím nevyhnul. V textu nalezneme nacionálním patosem zatíženou oslavu Havlíčkova „hrdinství a sebeobětování“, tezi, že Havlíček je svým spojením principu svobody a náboženství politickým vzorem dodnes, či výrok, že problém, „jak svrhnouti staletá pouta vnučeného otroctví duchovního“ je problém dosud a do budoucnosti.¹¹⁴ K bezprostřední aktualizaci se Chalupný nechal strhnout bezprostředně po skončení druhé světové války, kdy Havlíčka otevřeně prezentoval jako socialistu. Jisté náběhy k tomuto obrazu lze pozorovat již ve spise z roku 1929, ale až v roce 1946 byl tento obraz rozvinut zcela. V souvislosti s Havlíčkovým článkem *Co jest obec?* (1946) napsal: „Moderní socialism byl tehdy ještě v zárodcích. Právě proto dlužno se podívat Havlíčkově bystrosti, se kterou rozvinul zajímavý program t. zv. socialismu katedrového a komunálního v návrhu, aby města zřizovala ústavy a podniky hospodářské a sociální [...] Takto Havlíček již r. 1846 naznačil sociální směr, který se uskutečňuje u nás teprve po osmdesáti a sto letech.“¹¹⁵

Chalupného havlíčkovské práce nelze hodnotit jednoznačně. Kromě negativních rysů, (vyhrocená polemičnost směrem k Masarykovi, dobový nacionalismus, absolutizace psychologické a sociologické metody...), mají bezpochyby řadu momentů kladných. Chalupný především správně vyřešil Havlíčkův poměr k revoluci, dobře poukázal na faktickou nesprávnost účelových interpretací a hlavně představil Havlíčka nikoli jako jasný a čistý charakter, ale jako komplikovanou, mnohdy až rozporuplnou osobnost. Důsledně psychologický výklad, byť je celý do značné míry „na vodě“, přinesl ovoce v podobě řady pozoruhodných postřehů, které by nebyly možné za použití „klasické“ historiografické metody. Za největší nedostatek je třeba považovat teoretický základ spisů, autorovy svérázné sociologické koncepce, na text násilně nabalované. Jak si správně povšimli recenzenti Chalupného historických prací, jejich nejhodnotnější pasáže jsou těchto sociologických vývodů a zákonitostí prosty. Přesto nelze Chalupného práce, už pro řadu brilantních postřehů a podrobnou znalost Havlíčkových textů, při „havlíčkologickém“ bádání nezohlednit. Chalupného havlíčkovské práce však stojí za pozornost nejen z těchto faktografických důvodů, ale také jako zajímavý příklad metodologické (avšak ne vždy plodné) svéráznosti, ideologicko-politické podmíněnosti historikovy práce a také jako doklad obrovského Masarykova ideo-

¹¹³ T ý ž : *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický*. Praha 1908, s. 472.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 423, 441, 496.

¹¹⁵ T ý ž : *Havlíček z hlediska sociologického*. Havlíčkův Brod 1946, s. 4.

vého vlivu na celou jednu generaci intelektuálů. Fenomén „druhého života“ Karla Havlíčka názorně ukazuje, jak mnohovrstevnatý, komplikovaný, proměnlivý a ideologicky podmíněný může být vztah ke „klíčovým osobnostem“ národních dějin.

**THE INTERPRETATION OF KAREL HAVLICEK'S LIFE
AND WRITINGS IN TEXTS OF SOCIOLOGIST EMANUEL
CHALUPNY AS A COMPONENT OF PHENOMENON
OF HAVLICEK'S "AFTERLIFE"**

The article is dealing with historical writings of sociologist Emanuel Chalupny (1879–1958) that are aimed at life and works of a noted Czech politician, journalist and writer Karel Havlicek (1821–1856) and that are compared with analogous texts of Thomas Garrigue Masaryk (1850–1937). In the analyzed writings Chalupny applied his specific theory of Czech nation as a living organism with specific national characteristics, above all “anticipation” and “mountain dwelling” formed by analysis of Czech national history, language and geographical conditions. Chalupny preferred psychological and sociological method to traditional historicism in these works, which provided interesting, though not quite convincing conclusions. Application of his theories led him to believe that Havlicek is the best representative of specific Czech character. The crucial point consists in the findings that Chalupny's interpretations were written in opposition to Masaryk's philosophy of Czech history and his version of Havlicek's importance as a forerunner of his own political direction, from which Chalupny separated in 1905. In comparison with Masaryk's view on Havlicek and Czech national renaissance above all, Chalupny partly surpassed his teacher by objectification, by ability to reveal social and national functional dimension of delicate national matters, e. g. questions of spurious Manuscripts or Havlicek's martyr legend; however Chalupny partly lagged behind – above all by using old sentimental, pathetic and reverend national schematics that were rejected by Masaryk in his texts of the 1890s. Both interpretations are placed in phenomenon of Havlicek's “afterlife” as 150 years' long process of filling Havlicek's life, works and heritage by various ideological contents: from the concept of Czech national martyr to Masaryk's political forerunner and one of the official symbols of the republic in years 1918–1938 up to the revolutionary in Marxian concept and present day symbol of political and economical liberalism.

